

УДК 342.5

І.Є. СЛОВСЬКА, докт. юрид. наук, доц.,
 Апарат Верховної Ради України

СУЧАСНІ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Ключові слова: конституціоналізм, моделі конституціоналізму, правова держава, закон, право, демократія

На сучасному етапі розвитку Української держави актуальним залишається питання побудови правового і демократичного суспільства, адже одним із важливих умов існування та розвитку особистості є гарантування її безпеки. Складні історичні умови, пов'язані з економічною скрутою і політичною нестабільністю актуалізують питання вибору такого формату організації державного апарату, який би цілком відповідав вітчизняним реаліям державного будівництва і політико-правової думки та кращим зарубіжним аналогам. Особливістю сьогоднішньої конституційної теорії являється необхідність нового прочитання конституційної спадщини. Сучасні моделі конституціоналізму намагаються переосмислити основоположні конституційні принципи: розподіл влад, реальність й захищеність прав і свобод громадян, верховенство права, громадянське суспільство, демократія тощо. Зазначимо, що вони не являють собою єдиної узгодженої і сталої концепції. Це набір декількох досить суперечливих теорій і оцінок конституції та намірів їх творців. Множинність підходів зумовлена впливом історичних умов і потреб часу, а також суб'єктивним розумінням конституційної теорії і практики кожним із авторів. Тому дана обставина зумовлює подальші наукові пошуки у цій царині з метою цілісного теоретичного обґрунтування досліджуваної проблематики, втілення у практичній площині отриманих напрацювань.

Нині питання становлення і розвитку українського конституціоналізму є вельми актуальним. Віддаючи належне проведеному науковому аналізу Д.М. Белова [1], А.Р. Крусян

[2], М.П. Орзіха [3], М.В. Савчина [4], В.М. Шаповала [5] та інших авторів, вбачається за необхідне висвітлення низки аспектів конституціоналізму, що раніше автором представлено рукопису не були досліджені [6]. Попри наявність успішно захищених дисертаційних проектів згаданих фахівців саме з цієї проблематики (окрім д.ю.н., проф. М.П. Орзіха та В.М. Шаповала), характеристика сучасних моделей конституціоналізму вимагає глибокого аналізу.

Зародки ідей конституціоналізму сягають глибини століть. Людина – основа суспільства і держави. Гарантованість прав особистості повинна бути забезпечена політичними, економічними і правовими засобами. Тому ще стародавні мислителі обґрунтовували необхідність формування ефективної державної політики у сфері дотримання приватних свобод. Пріоритетними вважали завдання посилення ролі державних інституцій як гаранта боротьби не лише зі злочинністю та іншими правопорушеннями, але й захисту від самої держави, її чиновників. Діяльність державних органів повинна концентруватися на визначенні дозволеного і забороненого у правових актах (рішеннях). Низка таких актів може бути реалізована без спеціального уповноваження чи втручання зі сторони державного апарату. Тому, правомірне застосування правових приписів матиме місце в ситуаціях, коли наявне владне рішення владного органу з приводу конкретного життєвого випадку [7, с.12].

Владність забезпечується узгодженістю дій учасників правозастосування. При цьому вона підтримує їх дисципліну і на її основі акти застосування права стають обов'язковими – забезпечуються всіма засобами, якими наділена держава. Всі державні інституції повинні забезпечувати реалізацію громадянами делегованих їм законом прав, свобод та, як наслідок цього, виконання ними своїх обов'язків [8, с.19].

Вже в ранніх пам'ятках філософської думки вивчаються питання призначення людини як суб'єкта права, функціонування державного апарату, взаємної відповідальності держави і громадян. Зародження цих знань пов'я-

зано з дослідженням соціальних структур суспільства. У політичному плані еволюція перетворює нецентралізовані системи у централізовані і статистичні форми. У юридичному сенсі вона дозволяє додати праву специфічний характер стосовно моралі і релігії і поступово перенести процес зародження права із соціальної групи (звичай) на державу (закон). Еволюція створює умови для виникнення спеціалізованого карального апарату, починаючи із примітивних форм, де конфлікти врегульовується самими сторонами (помста), тоді як у цивілізованих суспільствах їхнє вирішення залежить від авторитетного втручання третьої сторони (посередник, суддя), чий повноваження зростають разом із статусом представника держави.

Суспільства, чия політична система досягнула такого ступеня спеціалізації й диференціації, що підійшла до організації державного типу, були суспільствами, що змогли адаптуватися до цієї необхідності. Ті, яким це не вдалося, зникли [9, с.17, 20, 22]. Наявним свідченням такої еволюції є прийняття конституції як «людиноцентричного» документа практики демократичного державного будівництва. Основний закон відображає зміст ключових міжнародних правових актів гуманітарного характеру. Згадані документи визначають універсальні (мінімальні) стандарти у сфері прав людини і громадянина, які повинні отримати подальший розвиток у національному законодавстві. Аксиоматичними стали твердження, що реальний конституціоналізм ґрунтується на чіткому виконанні конституційних положень, а не трактуванні їх як політичної атрибутики, формальної посвідки прогресивного вибору розвитку держави.

Пріоритетною конституційною цінністю є сама конституція, її сутність і соціальне призначення, юридичні властивості й характеристики. Переосмислення доктрини конституції призвело до утвердження теорії установчої влади, яка стосовно будь-якої державної інституції є першоосною. І навіть ухвалення основного закону є лише результатом здійснення установчої влади парламентом, юриди-

чно оформленим проявом народного суверенітету і, безперечно, певних політичних домовленостей [10, с.829, 831–832].

Як засвідчує історія, наука звертається до нової парадигми лише тоді, коли зіштовхується з такими антиноміями (онтологічними суперечностями), що у рамках колишньої парадигми не мають свого вирішення. Первісні ідеї обмеження сфери діяльності держави в суспільстві дещо трансформувалися, були теоретично розроблені суспільно-політичними діячами та вченими-юристами і набули сучасного вигляду до кін. ХІХ – поч. ХХ ст. У 50-ті роки ХХ ст. з'являються теорії, які стверджують, що справжній конституціоналізм можливий в економічно сильній державі. Під впливом науково-технічного прогресу характер капіталізму змінюється і поступово зникає існуюча економічна і соціальна нерівність. Формується суспільство «загального добробуту», в якому гарантується реальність громадянських свобод. Згадана доктрина представлена, перш за все, американцями Дж.К. Гелбрейтом, З. Бжезинським та французами Р. Ароном і Ж. Фураст'є. Вони виступають за розширене втручання держави у різні сфери суспільного життя. Держава концентрує силу в єдиних руках, мобілізує внутрішні резерви і у такий спосіб збільшує шанси на виживання [11, с.32–33].

Через призму демократії розглядають конституціоналізм Дж. Сарторі і Й.А. Шумпетер. На їх погляд, демократія – це «політична система, в якій вплив більшості забезпечується через меншість, яка перебуває у стані боротьби та конкуренції» (Дж. Сарторі). «Демократичний метод є таким порядком досягнення політичних рішень, завдяки якому право приймати рішення отримують в конкурентній боротьбі за голоси виборців» (Й. Шумпетер). Важливим критерієм демократії є вибори за участю декількох політичних партій з різними виборчими платформами. Через вибори прості громадяни отримують, хоча й обмежену, але легітимну політичну активність та можливість контролювати представницькі органи [11, с.45].

Конституціоналізм як наслідок нормативного закріплення релігійних настанов розглядає прибічник ліберальної концепції В. Бернс. Дієвість конституційних вимог досягається не лише за допомогою державного механізму, але й завдяки природі самої людини. Релігійна віра необхідна для того, щоби підтримувати в народі відданість політичним ідеалам. Проте, значення віри не слід абсолютизувати. Нормативні приписи потребують постійного контролю з боку громадської думки. Ідеальний уряд, вважає Бернс, не може бути «сформований без врахування дебатів на вільному ринку» [12, с.175–176, 244–245].

Дж. Бел – представник модернізованої теорії еліт – концентрує увагу на зміні якісного складу народних обранців. В сучасних умовах «технічна спеціалізація все більше стає *conditio sine que non* звання і посад». Разом з політичною, військовою і бюрократичною елітою ця технократична еліта утворює так звану систему влади «меритократії» – влади заслужених [13, с.261–262].

Елітарною за змістом являється модель демократії, запропонована Р. Дарендорфом. Класова боротьба, на його думку, в правовій державі змінюється впорядкованими формами дискусії між класами. Існує три групи громадян: латентні – ті, які не приймають участі в політиці; пасивні – приймають участь як виборці та спостерігачі; активні – приймають участь регулярно як професійні політики. Саме остання група формує еліту, яка складає менше, ніж 1 % населення. Проте, еліта залишається відкритою для двох інших прошарків, що забезпечує стабільність і злагоджену роботу державного механізму.

Р. Дарендорф також зауважує: держава зобов'язана своєчасно виявляти конфлікти, що розвиваються; вміти сконцентрувати зусилля всіх державних та інших політичних інститутів з тим, щоби контролювати ці конфлікти та ліквідувати економічну, політичну та ідеологічну класову боротьбу [14, с.161].

Аналогічної позиції дотримується К. Біденкопф. Завдання політичних партій в державі він вбачає у «цілеспрямованому керівництві

соціальними змінами і зупиненні наростаючих непорозуміння для того, щоби вони одного дня не вибухнули в суспільстві» [15, с.19].

Проблематикою принципу розподілу влад у сучасному суспільстві займався Ч. Берд, який стверджував: «незважаючи на збалансованість трьох гілок, наріжним каменем усієї структури являється система судового контролю» [16, с.15]. Судові органи виступають захисниками індивідуальних прав і свобод, захисниками конституційних принципів розбудови держави. Проте, як підкреслює ще один прибічник сильної судової влади Дж. Елі, судова влада не повинна бути суб'єктивною і безвідповідальною. Демократична процедура прийняття судових рішень, коли думка меншості є визначальною, не повинна набувати упередженого характеру, що, в свою чергу, призводить до порушення законних прав та інтересів релігійних, етнічних, політичних груп – меншин [17, с.84].

Питанню взаємодії гілок влади також приділяє увагу М. Дебре. На його думку, політична відповідальність уряду перед парламентом, верховенство парламенту в структурі державного апарату закріпили за легіслатурою всю повноту влади. Це призводить до зловживань зі сторони партій, які в парламенті складають більшість. Ідеям Монтеск'є він протиставляє принципи народного суверенітету і референдуму Ж. Русо. Такий підхід, стверджує М. Дебре, здатний ліквідувати абсолютизм парламенту і передати частину повноважень главі держави, який, як і депутати законодавчого органу, обираються народом. Референдум надає населенню можливість вирішувати найбільш важливі питання політичного життя держави [18, с.17].

На думку Н.М. Азаркіна, протиставлення ідей Монтеск'є поглядам Русо, не зважаючи на зовнішню привабливість, має явно демагогічний і, по суті, антидемократичний характер. Часто в подібних ситуаціях монополістичні елементи, які зосереджують необхідні засоби маніпулювання громадською думкою, впливають на прийняття вигідних законопроектів [19, с.74].

Поєднанням західної політичної демократії та національної ідеї у розбудові правової держави характеризується конституційний проект А. Сахарова. Загальну філософську концепцію документу складає теорія природного права, гуманістичне вчення про перевагу загальнолюдських принципів над національними і державними. Це пояснюється зростанням соціально-економічних і екологічних проблем та неможливістю їх вирішення на рівні однієї держави чи групи держав. Як наслідок, необхідна координація зусиль світового масштабу.

Специфічний характер має в конституції система політичної влади. На думку мислителя, центральний уряд повинен організовуватися згідно з принципом розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову. Законодавчий орган складається з палати республік і палати національностей. Виконавча влада належить Раді Міністрів, яку формують міністри іноземних справ, оборони, фінансів, транспорту, зв'язку, а також міністр з питань координації міжреспубліканських відносин. Вищою судовою інстанцією являється Верховний Суд. Глава держави – Президент – обирається шляхом проведення прямих, вільних, прозорих виборів на 5 років. Він володіє представницькими повноваженнями, керує Збройними силами і представляє парламенту кандидатури голови Ради Міністрів, міністрів іноземних справ та оборони. Президент наділяється також правом законодавчої ініціативи, а у виключних випадках правом вето стосовно законів з'їзду. Влада центру обмежується вирішенням питань зовнішньої політики, оборони, єдиної фінансової системи. Республіки наділяються широкими повноваженнями. Вони приймають власні конституції і обирають уряд, створюють незалежні від центру системи внутрішніх справ і збройних сил, володіють повною економічною самостійністю (і навіть паралельною фінансовою системою, правом міжнародних економічних контактів) та правом виходу з СРСР (детальніше, «Конституционные идеи Андрея Сахарова») [20]. Союзний договір Сахарова був

спробою зберегти цілісність держави, що деградує і слабшає.

У підсумку зазначимо, що анонсоване подальше реформування органів державної влади є проблемним без урахування політичними діячами низки теоретичних напрацювань з проблематики правових основ моделювання державного апарату. Оптимізація роботи повинна базуватися на новітніх теоретико-методологічних підходах, запропонованих вітчизняними і зарубіжними науковцями. І саме результати прикладного застосування основоположних ціннісних характеристик представлених парадигм виявлять якісний стан конституціоналізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белов Д. М. Парадигма українського конституціоналізму : правова сутність та зміст / Д. М. Белов // Вісник Запорізьк. нац. ун-ту. Серія «Юридичні науки». – 2012. – № 4 (Частина I). – С. 32–35.
2. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право ; муніципальне право» / А. Р. Крусян. – О., 2010.
3. Орзих М. Ф. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право / М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян. – К. : Алерта, 2006.
4. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія / Савчин М. В. – Ужгород : Ліра, 2009.
5. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : монографія / В.М. Шаповал. – К. : Салком, 2005.
6. Словська І. Є. Український конституціоналізм : етапи становлення і розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право ; муніципальне право» / І. Є. Словська. – К., 2004.
7. Агапов А. Н. Правоприменение как основной способ защиты личной безопасности /

А. Н. Агапов // Проблемы методологии правовых научных исследований и экспертиз : материалы XI междунар.науч.-практ. конф., (Москва, 2–3 декабря 2010 г.) : в 2-х т. / Юридический ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова // Научные труды. Росс. акад. юрид. наук. – М. : Юрист, 2011. – Т. 1. Вып. 11. – С. 12–17.

8. Юсупов В. А. Правоприменительная деятельность органов государственного управления / В. А. Юсупов. – М. : Юрид. лит., 1979.

9. Завальнюк В. В. Еволюція антропологічних знань у правовому вимірі / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 57. – С. 17–23.

10. Шаповал В. Н. Фактор конституции в постсоветской стране : из опыта Украины / В. Н. Шаповал // Проблемы методологии правовых научных исследований и экспертиз : материалы XI междунар.науч.-практ. конф., (Москва, 2–3 декабря 2010 г.) : в 2-х т. / Юридический ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова // Научные труды. Российск. акад. юрид. наук. – М. : Юрист, 2011. – Т. 1. Вып. 11. – С. 829–833.

11. Буржуазная государственная идеология / пер. с нем. [В. Диттинг, Э. Готтшлинг, Й. Хенкер и др.] ; отв. ред. проф. В. Д. Зорькин. – М. : Юрид. лит., 1982.

12. Berns W. Freedom Virtue and the First Amendment / W. Berns. – Baton Rouge : Louisiana State University Press, 1958.

13. Bell D. Die nachindustrielle Gesellschaft / D. Bell. – Frankfurt a.M.-N.Y., 1975.

14. Dahrendorf R. Gesellschaft und Freiheit. – Zur soziologischen Analyse der Gegenwart / R. Dahrendorf. – Munchen, 1965.

15. Biedenkopf K.H. Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität : Die Grundlagen christlich-demokratischer Politik / K.H. Biedenkopf // Demokratische Gesellschaft. – Konsensus und Konflikt, Erster Teil, Munchen-Wien, 1975.

16. Beard Ch. An economic Interpretation of the Constitution of the United States / Ch. Beard. – N.-Y. (1913), 1954.

17. Ely J. H. Democracy and Distrust / J. H. Ely. – Cambridge : Harvard University Press, 1980.

18. Debre M. Une certaine idee de la France / M. Debre. – P., 1972.

19. Азаркин Н. М. Монтеסקье / Н. М. Азаркин. – М. : Юрид. лит., 1988.

20. Конституционные идеи Андрея Сахарова : сборник / сост. Л. М. Баткин. – М. : Новелла, 1990.

Словська І. Є. Сучасні моделі конституціоналізму / І. Є. Словська // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 301–305 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_49.pdf

Виконано аналіз сучасних моделей конституціоналізму, які асоціюють правову державу і економічно сильне суспільство – суспільство «загального добробуту». Показано, що реальний конституціоналізм ґрунтується на демократичних принципах виборчого права і розподілу влад.

***

Словска И.Е. Современные модели конституционализма

Выполнен анализ современных моделей конституционализма, которые ассоциируют правовое государство и экономически сильное общество – общество «общего благосостояния». Показано, что реальный конституционализм основывается на демократических принципах избирательного права и разделения властей.

***

Slovska I.E. The Modern Models of Constitutionalism

The article analyzes the modern models of constitutionalism, which associate the legal state and economic strong society – society of «commonwealth». The real constitutionalism is based on democratic principles of the right to vote and separation of powers.